

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО» ТА «НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї»: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

THE RATIO OF THE CONCEPTS OF "DOMESTIC VIOLENCE" AND "DOMESTIC VIOLENCE": THE COMPARATIVE LEGAL ASPECT

Стрельченко О.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

Шевченко Л.В.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
адміністративного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз понять «наси́льство в сім'ї́» та «домашнє наси́льство», у результаті якого виокремлено їхні обов'язкові ознаки. Визначено також коло суб'єктів, які вчиняють наси́льство і коло об'єктів, щодо яких вчиняється наси́льство, якими є особи в місцях проживання, родичі або колишнє чи теперішнє подружжя, особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання тощо.

Ключові слова: сім'я, член сім'ї, особи в місцях проживання, родичі, колишнє подружжя, теперішнє подружжя, особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, шлюб між собою.

В статье осуществлен подробный анализ понятий «насилие в семье» и «домашнее насилие», в результате которого выделены их обязательные признаки. Определены круг субъектов, совершающих насилие, и круг объектов, в отношении которых совершается насилие, которыми являются лица в местах проживания, родственники, бывшие или настоящие супруги, лица, которые совместно проживают (проживали) одной семьей, но не находятся (не состояли) в родственных отношениях или в браке между собой, другие родственники, другие лица, связанные общим бытом, имеющие взаимные права и обязанности, при условии совместного проживания и т. п.

Ключевые слова: семья, член семьи, лица в местах проживания, родственники, бывшие супруги, настоящие супруги, лица, которые совместно проживают (проживали) одной семьей, брак между собой.

The article provides a thorough analysis of the concepts of "domestic violence" and "domestic violence", as a result of which their obligatory features are singled out. The range of subjects who commit violence and the range of objects of violence committed, such as persons in places of residence, relatives or former or current spouses, persons who live together (live) one family, but not staying (not staying) in family relationships or in marriage with each other, other relatives, other persons connected with common life, have reciprocal rights and obligations, provided that they live together etc.

Key words: family, family member, persons in places of residence, relatives, former spouses, present spouses, persons living together (living) with one family, marriage among themselves.

Постановка проблеми. Рівень розвитку будь-якої держави і суспільства оцінюється за критерієм забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації. Саме тому сьогодні особлива увага державних органів і установ, громадських організацій, суспільства загалом спрямована на запобігання і протидію порушенням прав людини в будь-яких проявах. Не може бути винятком такий аспект, як домашнє наси́льство, адже згідно з Конституцією України, кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стан опрацювання. Питання домашнього наси́льства досліджували такі вчені, як: Ю.П. Битяк, О.Д. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, О.Г. Стрельченко, О.Ю. Синявська, В.М. Смитиенко, В.В. Сташис, І.М. Трубавіна,

М.О. Тучак, О.А. Удалова, О.В. Швед, Н.В. Шость, Я.М. Яковлев та інші науковці [1].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, чинного законодавства України та практики його реалізації визначити сутність, зміст і особливості питання домашнього наси́льства як соціальної проблеми в Україні, на цій основі розробити необхідні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України; науково обґрунтовані пропозиції щодо визначення стану, закономірностей і тенденцій правового й організаційного забезпечення захисту особи від домашнього наси́льства на основі аналізу наукових розробок, узагальнення правозастосовчої практики, вітчизняного та закордонного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини і громадянина є однією з найважливіших соціальних цінностей і головним об'єктом більшості

адміністративно-правових відносин. Кожній людині має бути забезпечена можливість користуватися основними правами і свободами. Держава зобов'язана гарантувати реальне здійснення цих прав і свобод усіма доступними їй засобами. Але трапляються випадки, коли ці права порушуються як у родині, так і в суспільстві.

Необхідно зазначити, що сім'я як осередок суспільства, без підтримки держави та її інституцій, не завжди спроможна виконувати свої головні функції, зокрема щодо забезпечення належного добробуту та виховання дітей.

Саме насильство в сім'ї є актуальною проблемою сьогодення, бо воно є серйозним порушенням прав людини та родини, які держава має відстоювати та захищати. Серед них, наприклад, право на життя і фізичну недоторканність, право не бути об'єктом знущань або жорстокого, нелюдського чи принизливого поводження, а також право на здоровий і безпечний розвиток тощо [2].

Вперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки є найбільш уразливою та незахищеною групою, що страждає від насильницьких дій із боку членів своєї родини (батьків, чоловіків, братів тощо). *Отже, на початковому етапі запобігання насильству в сім'ї увійшло в поле зору світової спільноти як складник подолання насильства щодо жінок загалом.*

Історія боротьби з насильством щодо жінок як міжнародна проблема – це історія злиття двох напрямів правового захисту: прав людини і прав жінок. Результати активності жіночого руху на міжнародному рівні відобразилися в хронології конференцій, у текстах декларацій і конвенцій Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), резолюцій регіональних міжнародних організацій, інших міжнародних документів останніх десятиріч, серед яких насамперед варто виділити *Конвенцію ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (Жіночу конвенцію)* [3].

Активність міжнародного руху з боротьби з насильством щодо жінок, а також міжнародно-правові зобов'язання, які взяли на себе держави, сприяли актуалізації цієї проблеми на національному рівні. Україна стала однією з небагатьох держав колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що відреагували на рух із захисту прав жінок змінами у своїй державній політиці.

У результаті плідної співпраці парламентарів України з активістами жіночого та молодіжного руху України ухвалений Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 19 лютого 2002 р.

Насильством в сім'ї, відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому

моральної шкоди, шкодять його фізичному чи психічному здоров'ю [4].

Доцільно зазначити, що аналіз проекту закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» показує, що поняття «насильство в сім'ї» відсутнє, а впроваджено таке поняття, як «домашнє насильство» – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи в шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Із зазначеного вище ми бачимо, що коло суб'єктів, які вчиняють насильство, і коло об'єктів, щодо яких вчиняється насильство, у проекті закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 4952 від 12 липня 2016 р. розширено, а саме: сім'я, особи в місцях проживання, родичі або колишні чи теперішні подружжя, особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою тощо. Тоді як Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» констатує, що насильство здійснюється лише в сім'ї і може бути вчинено лише членом сім'ї.

Саме тому виникає потреба в з'ясуванні поняття «член сім'ї». Так, ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» констатує, що члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання. Це визначення відповідає поняттю «сім'я», що міститься в ст. 3 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. № 2947–III, який набув чинності 1 січня 2004 р.: сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Водночас законопроект «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 4952 від 12 липня 2016 р. визначає, що його дія незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб, як: подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього

подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [4].

Треба зазначити, що дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [4].

Характеризуючи правові норми щодо протидії насильству, варто зауважити, що в Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» виокремленні обов'язкові ознаки такого насильства, а зазначений вище законопроект не визначає дані ознаки насильства.

Так, згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», виділяють такі обов'язкові *ознаки насильства в сім'ї*:

1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї (тобто дія цього Закону не поширюється на сусідів, розлучених осіб, що мешкають разом, осіб, які зустрічаються, але не перебувають у шлюбі тощо);

2) діяння кривдника повинно бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини і громадянина;

4) вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності. Діяння визнається насильством у сім'ї лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства та призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї.

Насильство в сім'ї може мати форму активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо) або бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває в небезпечному для життя стані) [5, с. 71].

Відповідно до зазначеного, варто запропонувати внести доповнення до законопроекту «Про запобігання та протидію домашньому насильству» з визначенням основних ознак домашнього насильства такого змісту:

1) особами, які страждають від домашнього насильства, можуть бути не тільки члени сім'ї (тобто дія цього Закону має поширюватися на розлучених осіб, що проживають разом; осіб, які зустрічаються, але не перебувають у шлюбі; на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству тощо);

2) діяння кривдника (тобто особи, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі) повинно бути протиправним (тобто суперечити нормам чинного законодавства);

3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав людини і громадянина;

4) вина кривдника повинна виявлятися у формі умислу, а не необережності. Діяння визнається насильством у сім'ї лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства та призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод особи;

5) домашнє насильство може проявлятися у формі активних дій (нанесення побоїв, знищення майна тощо) або бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані).

Треба зазначити, що домашнє насильством визнаються лише умисні діяння. Це означає, що особа, яка вчинила насильство, усвідомлювала або повинна була усвідомлювати характер вчинюваних нею дій або бездіяльності, передбачала або могла передбачити (виходячи з її фізичного і психічного стану) можливість настання таких шкідливих наслідків, як заподіяння моральної шкоди, шкоди фізичному або психічному здоров'ю іншої особи. Зауважимо, що вчинення домашнього насильства в стані алкогольного сп'яніння не виключає можливості особи усвідомлювати і передбачати настання шкідливих наслідків. Згідно із Кримінальним кодексом України, особа, яка скоїла злочини в стані сп'яніння внаслідок уживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих засобів, підлягає кримінальній відповідальності. Ознакою домашнього насильства є наявність моральної, фізичної або психічної шкоди здоров'ю особи, що заподіяна внаслідок протиправних діянь. Шкода фізичному здоров'ю полягає в тілесних ушкодженнях, завданих жертві домашнього насильства. Відповідно до п. 1.2. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 р., тілесні ушкодження розуміють як порушення анатомічної цілості тканин, органів та їхніх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджувальних чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних [6; 7]. Шкода психічному здоров'ю виявляється в психоневрологічних розладах, виникненні

депресивних та (або) істеричних станів, деструкції особистості, викривленні психосексуального розвитку тощо. Така шкода може бути наслідком будь-якого з видів домашнього насильства [8].

Висновки. Отже, поняття «домашнє насильство» відрізняється від поняття «насильство в сім'ї» тим, що його зміст охоплює більшу кількість суб'єктів і об'єктів насильства. Також дані поняття різняться межами застосування насильства, оскільки насильство в сім'ї обмежується лише сім'єю, а домашнє насильство виходить за межі родини.

Проаналізувавши нормативні акти та законодавчі проекти законів щодо попередження домашнього насильства, доцільно зазначити, що в проекті закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачається набагато ширше коло суб'єктів

і об'єктів щодо протидії насильства в сім'ї, а саме: сім'я, особи в місцях проживання, родичі, колишнє чи теперішнє подружжя, особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Нами доведено, що домашнє насильство здійснюється не лише в сім'ї і не лише членом сім'ї, а може бути вчинено й іншими особами, а саме: іншими родичами, іншими особами, які пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, за умови спільного проживання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломоець О.Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. 223 с.
2. Стрельченко О.Г., Сущенко А. О. Сутність адміністративно-правової протидії насильству в сім'ї на Україні. Учёные записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Т. 27 (66). 2014. № 1. С. 138–145.
3. Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок: Конвенція ООН від 18 грудня 1979 р. Ратифікована Президією Верховної Ради СРСР 19 грудня 1997 р.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789–III. Відомості Верховної Ради. 2002. № 10. Ст. 70.
5. Ноур А.М. Насильство в сім'ї в Україні: стан проблеми, пошук шляхів розв'язання. Український соціум. 2004. № 3 (5). С. 70–76.
6. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
7. Стрельченко О.Г. Адміністративно-правова протидія проступкам щодо насильства в сім'ї. Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративно-правової науки: матеріали V науково-практичного семінару / ред. колегія: О.В. Кузьменко (голова), І.Д. Пастух, В.К. Колпаков. К.: Аванпост-прим, 2011. С. 146–149.